

ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ; Η ΔΙΑΜΑΧΗ¹

παρουσίαση από τον Enrico Artifoni

Καθώς στο πεδίο της ιστορίας εισάγονται νέα ερωτηματικά απ' το χώρο της σημειωτικής και της αποδόμησης των λογοτεχνικών κειμένων, ορισμένοι αγγλοσάξονες ιστορικοί μόλις εγκαινίασαν μια σφοδρή διαμάχη που αμφισβητεί τα θεμελιώδη αξιώματα των ιστορικών επιστημών και του ιστορισμού. Πρόκειται για μια ανανεωτική επιστημολογική πρόκληση ή μήπως για τα καινούρια ενδύματα ενός ήδη παρωχημένου «μετα-μοντερνισμού»;

Στη βάση της διαμάχης αυτής, που διεξάγεται στις σελίδες δυο ιστορικών επιθεωρήσεων, της αμερικανικής *Speculum* και της αγγλικής *Past and Present*, βρίσκεται ένα μακροσκελές άρθρο της Gabrielle M. Spiegel, με τον τίτλο «History, Historicism and the Social Logic of the Text in the Middle Ages», *Speculum*, 65, 1990, σελ. 59-86 (κείμενο 1), το οποίο ο Lawrence Stone επιδοκίμασε και υποστήριξε κατά τρόπο πολεμικό σε ένα σύντομο σημείωμα με τίτλο «History and Post-Modernism», *Past and Present*, 131, 1991, σελ. 217-218. Το σημείωμα αυτό ακολούθησαν, με τον ίδιο τίτλο, στα τεύχη 133 και 135 του ίδιου περιοδικού (1991-92), κι άλλες παρεμβάσεις: του Patrick Joyce (κείμενο 2), της Catriona Kelly και του Lawrence Stone (κείμενο 3), και της Gabrielle Spiegel (κείμενο 4).

Κείμενο 1: Είναι ξεκάθαρο ότι η προφανής απο-ιστοριοποίηση που υπέστησαν τα λογοτεχνικά κείμενα κατά τις τελευταίες δεκαετίες δεν μπορεί να ξεπεραστεί με μια απλή επιστροφή στην προ του δομισμού κατάσταση, σύμφωνα με την οποία η «έγγραφο μαρτυρία» δεν αλλοιώνεται από τις ιδιοτροπίες της κειμενικότητας και η ιστορία μπορεί να χρησιμεύσει ως έσχατη βάση επί της οποίας να σταθμίζεται η αποτελεσματικότητα διαφορετικών ερμηνευτικών προσεγγίσεων. Η σημειωτική και η αποδόμηση έχουν επενδύσει κατά τρόπον καθοριστικό με την επιστημολογική τους άποψη κάθε μορφή λόγου κι έχουν απομυθοποιήσει σε τέτοιο βαθμό την προνομιακή θέση των λογοτεχνικών κειμένων ώστε μια απλή επιστροφή στον παλαιό ιστορισμό φαίνεται πλέον απίθανη. Πρέπει να επεξεργαστούμε μια κατάλληλη θεωρητική θέση, ικανή ν' ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της λογοτεχνικής κριτικής και της ιστορίας (εννοούμενων ως διακριτών, αλλά αλληλεξαρτώμενων επιστημονικών πεδίων), υπό το φως ενός κοινού προβληματισμού για την κοινωνική διάσταση της παραγωγής του κειμένου κατά το παρελ-

θόν. Όπως ακριβώς αρνούμαστε την αναγωγή της λογοτεχνίας σε αντανάκλαση του κόσμου, έτσι οφείλουμε να αρνηθούμε και τη διάλυση της ιστορίας στην κειμενικότητα. Είναι ανάγκη να ξανασκεφτούμε το κείμενο και το περιεχόμενο στα πλαίσια μιας κριτικής θέσης που αναγνωρίζει τις δυνατότητες διαφόρων αρχών ανάλυσης – κειμενικών, ιστοριστικών και ιστορικών.

Ως αφετηρία για την συγκρότηση αυτής της προσέγγισης, μπορούμε να υπενθυμίσουμε ότι τα κείμενα αντιπροσωπεύουν χρήσεις της γλώσσας που καταλαμβάνουν ιδιαίτερες θέσεις. Οι θέσεις αυτές, ως βιωμένα συμβάντα, έχουν μια προέλευση εντοπισμένη και γι' αυτό το λόγο διαθέτουν μια καθορισμένη κοινωνική λογική, που χαρακτηρίζεται από μια πυκνότητα και μιαν ιδιαιτερότητα πολύ εντονότερη από την ιδιαιτερότητα εννοιών καθολικευτικών, όπως η έννοια της «γλώσσας» και της «κοινωνίας». Το πλεονέκτημα μιας προσέγγισης της λογοτεχνικής ιστορίας με όρους κοινωνικής λογικής του κειμένου είναι λοιπόν το εξής: μας επιτρέπει να ξετάζουμε την γλώσσα με τα εργαλεία του ιστορικού της κοινωνίας, μας επιτρέπει να την θεωρούμε σ' ένα πλαίσιο ανθρώπινων σχέσεων σε κλίμακα τοπική ή περιφερειακή, μέσα σε επικοινωνιακά συστήματα και δίκτυα εξουσίας ικανά να εξηγήσουν τις ιδιαίτερες σημασιολογικές της διακυμάνσεις και μπορούν, συνεπώς, να μας βοηθήσουν να αποκαταστήσουμε την πλήρη σημασία αυτού του αντικείμενου της πολιτισμικής ιστορίας. Θα έλεγα ότι αυτή η σημασία, αν και, από μια άποψη, μπορεί να θεωρηθεί ως εκδήλωση ευρύτερων κοινωνικών λόγων που την διέπουν, δεν μπορεί να αναχθεί, σε τελική ανάλυση, στη διάρθρωση ενός προϋπάρχοντος συστήματος γλωσσικών κωδικών (στη διάρθρωση της γλώσσας (langue) με τη σωστυρική σημασία του όρου). Κάθε κείμενο καταλαμβάνει καθορισμένους κοινωνικούς χώρους, είτε ως προϊόν του κοινωνικού σύμπαντος των συγγραφέων, είτε ως κειμενικός παράγοντας που ενεργεί μέσα σ' αυτό το σύμπαν, με το οποίο διατηρεί σχέσεις συχνά περίπλοκες και συγκρουσιακές. Με την έννοια αυτή, τα κείμενα αντανακλούν κοινωνικές πραγματικότητες, και ταυτόχρονα τις δημιουργούν² συγκροτούνται από κοινωνικές κατασκευές, από κατασκευές έν-λογες (discursives) και συμβάλλουν στην συγκρότησή τους, είτε στηρίζοντάς τις, είτε αντιστεκόμενα σ' αυτές, αμφισβητώντας τις ή προσπαθώντας να τις μεταβάλλουν. Δεν υπάρχει τρόπος να προσδιοριστεί εκ των προτέρων η κοινωνική λειτουργία ενός κειμένου ή η θέση του ως προς μια πολιτισμική κατάσταση. Μόνον η ενδελεχής εξέταση της μορφής και του περιεχομένου ενός έργου μπορεί να προσδιορίσει τη θέση του ως προς τα κύρια πολιτισμικά πρότυπα της εποχής

του. Πράγμα που σημαίνει ότι μια πραγματική λογοτεχνική ιστορία οφείλει πάντα να είναι, εν τινι μέτρω, κοινωνική και μορφολογική, ότι πρέπει να εξετάσει την «κοινωνική λογική» του κειμένου κατά δύο τρόπους: ως προς τις συγκεκριμένες συνθήκες της συνάρθρωσής του σ' ένα [κοινωνικό] πλαίσιο και ως προς τον έν-λογο του (discursif) χαρακτήρα, ως αρθρωμένο «λόγο»* (...).

Τον πιο γόνιμο δρόμο για την διερεύνηση αυτής της αλληλόδρασης μεταξύ του υλικού και του λόγου, θα έλεγα ότι θα τον βρούμε, αν επικεντρώσουμε την ανάλυση στη στιγμή της «εγγραφής», στους τρόπους δηλαδή εσωτερίκευσης στο κείμενο του ιστορικού κόσμου και στους τρόπους παγίωσης του νοήματός του. Αυτή η διαδικασία της «εγγραφής» (ή της παγίωσης της σημασίας) δεν πρέπει να συγχέεται με το «γράφειν», με την παραδοσιακή του σημασία της «καταγραφής». Αντιπροσωπεύει μάλλον τη στιγμή της επιλογής, της απόφασης και της δράσης που δημιουργούν την κοινωνική πραγματικότητα του κειμένου, μια πραγματικότητα που υπάρχει είτε «στο εσωτερικό», είτε «στο εξωτερικό» της συγκεκριμένης αναπαράστασης, η οποία παγιώνεται στο έργο μέσω μηχανισμών ενσωμάτωσης, αποκλεισμού, διαστρέβλωσης και υπογράμμισης. Κατά την μορφοποίηση ενός λογοτεχνικού κειμένου δρα μια ασταθής πληθώρα από επιθυμίες, πεποιθήσεις, υπονοούμενα και συμφέροντα που εγχαράσσονται στο έργο (κατά τρόπο άλλοτε συνειδητό κι άλλοτε ασυνείδητο), και προκύπτουν από απαιτήσεις κοινωνικές κι όχι αμιγώς διακειμενικές. Θεωρώ ότι οι ιστορικοί οφείλουν να επιμείνουν στην σπουδαιότητα της ιστορίας καθ' αυτής, ως παράγοντα συστατικού των στοιχείων εκείνων που με τη σειρά τους υπεισέρχονται στην συγκρότηση ενός κειμένου.

Κείμενο 2: Η κύρια κατάκτηση της μετα-μοντέρνας σκέψης πρέπει να καταγραφεί απ' τους ιστορικούς: τα γεγονότα, οι δομές και οι διαδικασίες του παρελθόντος είναι αδύνατον να διακριθούν από τις μορφές της έγγραφης αναπαράστασης, από τις εννοιολογικές και πολιτικές ιδιοποιήσεις και από τους ιστορικούς λόγους που τις συγκροτούν. Εάν είμαστε σύμφωνοι επ' αυτού του σημείου, το παράδειγμα της social history (το παράδειγμα εκείνο που σηματοδοτεί το λογικό υπόβαθρο του *Past and Present*) εμφανίζεται αξιοσημείωτα εξασθενημένο. Η αναγνώριση του εκ συστάσεως και κατά τρόπο μη αναγώγιμο έν-λογου χαρακτήρα του κοινωνικού κλονίζει την ιδέα της κοινωνικής ολότητας. Δεν υπάρχει καμμία συνοχή που να συνδέει το πολιτικό στοιχείο ή

* Ελληνικά στο πρωτότυπο.

το οικονομικό στοιχείο με το κοινωνικό σύστημα. Πρόκειται για εκφάνσεις (κείμενα, γεγονότα, ιδέες και ούτω καθεξής) των οποίων τα κοινωνικά περιβάλλοντα είναι μεν απαραίτητα για την σημασιολόγησή τους, αλλά δεν υπάρχει καμμία υποκείμενη δομή, της οποίας θα μπορούσαν να θεωρηθούν έκφραση ή αποτέλεσμα. Έτσι, ταυτόχρονα με την έννοια της κοινωνικής ολότητας, εξαφανίζεται και η έννοια του κοινωνικού καθορισμού που είναι κεντρική για την social history. Κατά τον ίδιο τρόπο, υπονομεύεται και η βεβαιότητα μιας σχέσης υλιστικού τύπου με την κοινωνία. Οι μεγάλες αφηγήσεις, οι εμπνευσμένες από την ιδέα της κοινωνικής ολότητας, εμφανίζονται ξεπερασμένες. Μια απάντηση στην αντι-αναγωγιστική λογική της μετα-μοντέρνας σκέψης συνεπάγεται, λοιπόν, την επεξεργασία νέων εκδοχών του κοινωνικού, εκδοχών που απαιτούν την μετατροπή των ιστορικών σε ιεροεξεταστές και μάλιστα σε δημίους των παλαιών απόψεων. Όποιο κι αν είναι το αποτέλεσμα, η ακε-

ραιότητα της ιστορίας ως αυτόνομης επιστήμης, θεμελιωμένης στην αυτονομία του κοινωνικού, πρέπει να αμφισβητηθεί.

Κείμενο 3: Όταν ήμουν πολύ νέος, πάνε σαράντα ή πενήντα χρόνια, μού έμαθαν τα ακόλουθα, που δεν είχαν καμμία σχέση με τον καθαρό θετικισμό του τέλους του 19ου αιώνα: 1. ότι θα έπρεπε να προσπαθούμε να γράφουμε σε απλά αγγλικά, αποφεύγοντας τις επαγγελματικές ιδιολέκτους και τις δυσνόητες διατυπώσεις και παρουσιάζοντας με σαφήνεια στον αναγνώστη, στο μέτρο του δυνατού, αυτό που θέλουμε να πούμε· 2. ότι η ιστορική αλήθεια δύσκολα προσεγγίζεται κι ότι το όποιο συμπέρασμα είναι προσωρινό και υποθετικό, πάντοτε ευεπίδεκτο ανατροπής από νέα δεδομένα ή καλύτερες θεωρίες· 3. ότι είμαστε όλοι εκτεθειμένοι σε επιρροές και σε προκαταλήψεις που συνδέονται

με την φυλή μας, την κοινωνική μας τάξη, τον πολιτισμό μας· κι ότι, κατά συνέπεια, θα έπρεπε ν' ακολουθούμε τη σύσταση του E.H. Carr και, πριν διαβάσουμε μια ιστορία, να ελέγχουμε το background του ιστορικού· 4. ότι τα ντοκουμέντα – δεν λέγαμε ακόμη τα κείμενα – γράφτηκαν από ανθρώπους που δεν ήταν αλάθητοι, που πιστοποιούσαν εσφαλμένα πράγματα και που κατά την συγκέντρωση των στοιχείων καθοδηγούνταν από ιδεολογικά σχήματα· ότι, ως εκ τούτου, έπρεπε να τα ελέγχουμε με προσοχή, λαμβάνοντας υπ' όψιν την πρόθεση του συγγραφέα, τη φύση της γραπτής μαρτυρίας και το πλαίσιο μέσα στο οποίο είχε γραφτεί· 5. ότι οι αντιλήψεις και οι αναπαραστάσεις της πραγματικότητας είναι συχνά πολύ διαφορετικές από την ίδια την πραγματικότητα και ενίοτε πολύ πιο σημαντικές από αυτήν· 6. ότι το τελετουργικό στοιχείο παίζει ένα σημα-

ντικό ρόλο, είτε ως όχημα θρησκευτικής έκφρασης είτε ως επίδειξη δύναμης: γι' αυτό και θαυμάσαμε τους *Rois thaumaturges* του Marc Bloch (1924) κι αργότερα το *The King's two bodies* του Ernst Kantorowicz (1957). Αν το καλοσκεφτούμε, πιστεύω ότι, πέραν από μερικές αξιοσημείωτες εξαιρέσεις, δεν είχαμε τίποτε το κοινό με τους άξεστους θετικιστές, ιδιότητα που συχνά μας προσάπτουν (...). Αυτό που θα έπρεπε να είχα διευκρινίσει περισσότερο στο σύντομο σημείωμά μου είναι η εξαιρετικά θετική επίδραση που ασκούν στις ιστορικές σπουδές πολλοί από τους νέους τρόπους θεώρησης του κόσμου, οι οποίοι συνδέονται, στο μεγαλύτερο μέρος τους, με την γλώσσα και τον σχετικισμό που, αν και κάπως αδέξια, στεγάζονται σήμερα κάτω από την φιλόξενη σκέπη του μετα-μοντερνισμού. Εγώ θ' αντιδράσω πραγματικά, μόνον όταν δηλωθεί, όχι ότι η αλήθεια είναι απροσπέλαστη, αλλά ότι δεν υπάρχει πραγματικότητα που δεν είναι υποκειμενικό δημιούργημα του ιστορικού: μ' άλλα λόγια, ότι η γλώσσα δημιουργεί την σημασία η οποία με τη σειρά της δημιουργεί την εικόνα που έχουμε για το πραγματικό. Αυτή η παραδοχή εξουδετερώνει την διαφορά μεταξύ γεγονότος και αφήγησης και καθιστά εντελώς αμφίβολο το πληκτικό ψάξιμο στα αρχεία προς εξαγωγή «γεγονότων» από τα κείμενα. Μόνον ενώπιον αυτής της ακρότητας οι ιστορικοί νιώθουν την ανάγκη να εκφράσουν την ανησυχία τους.

Κείμενο 4: Με το σχήμα της «κοινωνικής λογικής του κειμένου» επεχείρησα να συνδυάσω μια διπλή προοπτική: την ανάλυση των κειμένων (είτε πρόκειται για λογοτεχνικά κείμενα, είτε για γραπτές πηγές) και την ανάλυση του κοινωνικού τους πλαισίου. Το συγκεκριμένο σχήμα προσπαθεί να συνδυάσει σ'

ένα ενιαίο αλλά σύνθετο σύνολο, ένα πρωτόκολλο για την ανάλυση της κοινωνικής θέσης του κειμένου (τον κοινωνικό χώρο που το κείμενο καταλαμβάνει, είτε ως προϊόν ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σύμπαντος, είτε ως ενεργό στοιχείο του σύμπαντος αυτού) και του εγγενώς εν-λόγου χαρακτήρα του, ως λογοτεχνικού, δηλαδή, έργου κατασκευασμένου από γλώσσα, και, κατά συνέπεια, να διεξαγάγει αναλύσεις με λογοτεχνικά μέσα, δηλαδή μορφολογικά (...). Τα κείμενα, ως αντικειμενοποιήσεις ιδιαίτερων χρήσεων του λόγου, αντανακλούν, σ' αυτή καθ' αυτή την υλικότητά τους, την αδυνατότητα της διάκρισης μεταξύ των υλικών πρακτικών και των πρακτικών του λόγου κι όχι μόνο την ανάγκη να διατηρηθεί το νόημα της αμοιβαίας τους διαπλοκής και της αλληλεξάρτησής τους κατά την κοινωνική παραγωγή του νοήματος. Έτσι, στην ιδέα της «κοινωνικής λογικής του κειμένου» ενυπάρχει η πεποίθηση ότι μπορούμε να ανακτήσουμε ένα κάποιο νόημα του κοινωνικού κόσμου του παρελθόντος: πεποίθηση που, απ' την άλλη, μας ωθεί να δεχθούμε, έστω και μερικώς, την ιδιότητα της γλώσσας να χρησιμεύει ως μέσο άντλησης πληροφοριών για τις ιστορικές μορφές ζωής· γιατί, δίχως αυτήν την ιδιότητα, δεν θα είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τίποτε για την ιστορία, ακόμη και με τη στενή έννοια του όρου.

Μετάφραση από τα γαλλικά:
Αγγελική Τσέλιου
(Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης
- Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών)

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. *Liber*, τεύχος 12, Δεκέμβριος 1992.

